

PÖCZE GÁBOR

A HATOS FŐIRÁNY —
EGY KUDARC ANATÓMIÁJA

6

OKTATÁS –
SZOCIOLÓGIAI
SOROZAT

ISKOLA
MESTER

Megjelent

- 1 Halász Gábor: Munkáltatói racionalitás vagy oktatásügyi kontroll? , 1988
- 2 Bajomi Iván: Az oktatásügyi törvény társadalmi vitája, 1988
- 3 Darvas Péter: A szövetségi rendszer és az oktatáspolitikai az USA-ban, 1988
- 4 Margaret S. Archer: Az oktatási rendszer expanziója, 1988
- 5 Nagy Mária: Válság és változások az oktatáspolitikában, 1988
- 6 Pócze Gábor: A hatos főirány – egy kudarc anatómiája, 1989

PÖCZE GÁBOR
A HATOS FŐIRÁNY – EGY KUDARC ANATÓMIÁJA

Oktatóiskutató Intézet
Budapest, 1989

6
Iskola
Mester

Oktatás
szociológiai
sorozat

A Magyar Szociológiai Társaság oktatásszociológiai
szakosztályának sorozata

Sorozatszerkesztő: Kozma Tamás
Szerkesztette: Bajomi Iván

ISBN 963 404 145 0
ISSN 0238-4892

KÉZIRAT GYANÁNT!

Felelős kiadó: az Oktatáskutató Intézet igazgatója
Terjedelem: 1,6 A/5 ív
Készült: az Oktatáskutató Intézet sokszorosító üzemében
Felelős vezető: Soós Károly
Engedélyszám: 16113 /1989.
Példányszám: 200
Munkaszám: 30 /1989

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
AZ ORSZÁGOS TÁVLATI TUDOMÁNYOS KUTATÁSI TERV KIBONTAKOZÁSA	9
AZ ORSZÁGOS TÁVLATÚ TUDOMÁNYOS KUTATÁSI TERV VALÓSSÁ VÁLIK	17
JEGYZETEK	27

BEVEZETÉS

1973-ban magas szintű kormánydöntés eredményeképpen létrehozták az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv 6. sz. főirányát, a Neveléstudomány fejlesztését szolgáló pedagógiai kutatások c. főirányát.¹ Ezzel a hazai neveléstudományi kutatások történetében példátlanul jelentős döntéssel a neveléstudomány rangja látványosan megnövekedett, anyagi lehetőségei megsokasodtak. E határozat hivatkozott egy ún. „témaannotációra”, amiből az érdekeltek azt is megtudhatták, hogy a döntés érvényessége egészen 1990-ig terjed, vagyis az optimista neveléstudósok, pedagógusok és oktatási szakemberek joggal remélhették, hogy hosszú távú, megfelelően megalapozott és politikai garanciákkal körülbástyázott döntés védelmében láthatnak hozzá a tudományterület átgondolt és módszeres fejlesztéséhez.

Erre a neveléstudomány akkori tekintélyei szerint nagy szükség is volt. 1970-ben ülésezett az V. Nevelésügyi Kongresszus. Az ülést felfokozott társadalmi és politikai figyelem övezte. Az oktatásnak a '68-as reformot előkészítő reformértelmisségi csoport (közgazdászok, politológusok, szociológusok stb.) meghatározó szerepet tulajdonított, de hasonlóan vélekedett jelentőségéről a szocialista társadalom lendületes fejlesztésén fáradozó politikai vezetés is. Az oktatási rendszert a kommunista ideológia elterjesztésében kitüntetett szereppel felruházó irányításnak hosszú és rövidebb történelmi távlatban egyaránt fontos céljai voltak a közoktatással.

„A társadalmi tudat átalakításának, az új ember kinevelésének a célja a nevelés problémáját iskolai-osztálytermi, esetleg a szűkebb helyi közösséget érintő problémából egy csapásra állástársadalmi ügygá tette, és nemcsak abban az értelemben, ahogy az minden nemzeti integrációra törekvő társadalomra jellemző, hanem annál jóval hangsúlyozottabban. A pedagógia szocialista pedagógia lett, amely immár nemcsak a nevelés vagy a tanítás saját logikája, hanem a politikai mozgalom logikája szerint is értelmezte tárgyát.”² írja a főirány történetével foglalkozó munkájában Halász Gábor.

Ezen általános célok mellett specifikált remények-célok is mozgatták a politikai döntéshozókat, amikor az anyagi és szellemi erőforrások összpontosítására és nagyságrendekkel történő megnövelésére szánták el magukat.

A '68-as reform előkészítésekor született elemzések és a gazdasági-ipari szervezetre készített prognózisok azt mutatták, hogy a szükségesnek ítélt növekedéshez és szerkezetváltáshoz a népesség iskolai-szakmai-képzettségi szerkezetének radikális megnövelése-megváltoztatása elodázhatatlan. A '70-es évtized elején küszöbön állónak jósolták a tudományos technikai forradalmat³, és az elemzések arra is rámutattak, hogy a műszaki haladás előfeltétele és a speciális hazai viszonyok között az egyetlen „előremenekülési

irány” a népesség általános képzettségi színvonalának növelése.⁴ Magyarország elé a prognózisok a nyersanyagszegény „kis-hatalmak”, Dánia, Japán ugrásszerű gazdasági növekedését megalapozó oktatási forradalmának példáját állították.

E jóslatok hatását véljük tettenérni a már említett országos neveléstudományi tanácskozás ajánlásainak határozott hangvételében:

„Kíváncsú, hogy prognózisokon alapuló, országosan összehangolt kutatási tervek szerint fundamentális és közvetlen alkalmazhatóságra törekvő kutatások folyjanak a kongresszuson felmerült minden lényeges nevelésügyi téma körében (a születéstől a felnőttnevelésig)⁵; törekedni kell arra, hogy az egyéni jellegű kutatásokat egyre szélesebb arányokban váltsa fel a kollektív kutatómunka. El kell érni, hogy a kutatások jelenlegi, csupán tematikai jellegű összehangolását valóságos tartalmi összehangoltsággá és együttműködéssé fejlesszük, a kutatási tematikából az esetlegességeket kiküszöböljük, a társadalmi igényeknek nagyobb mértékben megfelelő kutatási témákat, törekvéseket előnybe részesítsük.”⁶

A neveléstudomány tehát a jelek szerint felkészültnek, vagy legalábbis késznek mutatkozott a küszöbön álló – rangemelkedést hozó – változásokra.

Ezeket a változásokat sürgette és készítette elő az állami oktatás pártfelülvizsgálata.

Az 1972-es párthatározatot egy-másfél éves elemzőmunka előzte meg. Az elemzőmunkának – a visszaemlékezések szerint⁷ – két megkülönböztető vonása érdemel figyelmet: egyrészt kritikus, a közoktatásban felhalmozódott ellentmondásokkal őszintén szembenéző jellege, másrészt a minisztériumi vezetés, a neveléstudomány és a párt képviselőinek intenzív – és jó légkörű – együttműködése.

Az eredmény ismeretes, hisz az állami oktatás pártfelülvizsgálata egyebek között az alábbiakat szögezte le:

„Neveléstudományunk elmarad a követelményektől. Ezért nem tud kellő segítséget adni sem a gyakorlatnak, sem a köznevelés távlati fejlesztésének tervezéséhez. A kutatás bázisai erőtleneek; nincsenek kísérleti iskoláink, s a kisszámú pedagógiai kísérlet értékelése is elmarad. A folyó kutatások jelentős része nem illeszkedik átgondolt tervbe; a különféle helyeken folyó kutatások koordinálatlanok. A pedagógiai kutatások laza szálakkal kapcsolódnak a rokon tudományokhoz.”⁸

A párthatározat megfogalmazta a tennivalókat is, s két önmagában is jelentős, bár eltérő hangsúlyokat kitevő irányt fogalmazott meg:

„Haladéktalanul el kell kezdeni és néhány éven belül tudományos elemzésekre támaszkodva ki kell dolgozni a köznevelési rendszer továbbfejlesztésének fő irányait, az ennek megfelelő iskolarendszer szerkezetét és tartalmát, valamint a helyességüket ellenőrző kísérleteket is le kell folytatni. A jelenlegi keretek között meginduló korszerűsítés minél előbb kapcsolódjék a köznevelés távlati fejlesztésének koncepciójához.

A neveléstudományi kutatómunkát számottevő mértékben fejleszteni kell. E munka intézményes bázisának és káderellátottságának tervszerű fejlesztése a köznevelés felada-

tai fokozatos megoldásának fontos feltétele. Szükség van a mindenkor rendelkezésre álló tudományos kapacitás jobb koordinálására is.

A pedagógiai kutatás elsőrendű feladata a közvetlen iskolai oktató-nevelőmunka aktuális problémáinak vizsgálata és megoldásuk segítése, különös tekintettel az általános iskolákra, a pályairányításra, az egyéni képességek sokoldalú kiművelésére, a kiemelkedő tehetségekről való gondoskodásra.

Fokozott erőfeszítésekre van szükség a távlati oktatáspolitikai döntések tudományos megalapozásához, a közoktatásügyi tervezés elméleti kérdéseinek tisztázásához.

A tudományos munka és a pedagógustovábbképzés gyakorlati bázisaként kísérleti iskolákat kell létrehozni. A kísérletekben részt vevő nevelőket anyagi és erkölcsi támogatásban kell részesíteni.

A neveléstudományra váró sok tekintetben újszerű feladatok eredményes megoldása érdekében ki kell szélesíteni, némely esetben pedig meg kell alapozni a munkát a legfontosabb határtudományok területén is.”⁹

E jelentős – és „halaszthatatlan” feladatok megoldására kézenfekvő lépés volt az irányítás részéről a neveléstudományi kutatómunka „beemelése” a legfelsőbb szintű prioritások körébe. 1972–73-ban – joggal tűnt úgy, hogy a tudományterület intenzív fejlesztésének irányítási és a tudományos feltételei egyaránt adottak. Általában optimista, bizakodó légkör jellemezte azokat az éveket.

A konszenzus – utólag – tökékenynek látszik. 1984-ben – a tervezettnél hamarabb, összefüggésben az egész OTTKT felülvizsgálatával, majd felszámolásával – a 6. főirányt megszüntették, helyét az 1981-ben induló OKKFT (Országos Középtávú Kutatási-Fejlesztési Terv) előbb B/2, később TS–4 jelű programja vette át, alapvetően „politikaorientált” kutatások finanszírozásának igényével.

A közben eltelt 11 esztendő nem joggal és nem kevés iróniával a szelekció és az általános, „arcvonalyszerű” támogatás folyamatos és egyben ciklikus váltakozásának, a „húzd meg – ereszd meg”-stratégia érvényesüléseként jellemzi egyik beszélgetőpartnerünk.¹⁰

Tény, hogy a főirány céljait, szervezeti kereteit, mechanizmusát, hasznosságát és eredményességét illetően majd mindig általános keserűség és elégedetlenség mutatkozott az eltelt 11 év során a neveléstudósok, az akadémiai tudományos körök, a művelődésirányítók, a politikusok és a pedagógusok részéről egyaránt.

Találkozni olyan nézetekkel is, amelyek a tudomány és az irányítás kapcsolatát – ezen a területen – süketek és vakok párbeszédéneként aposztrofálják, de a mértéktartó értékelés is a neveléstudomány általános nagykorúsodásában véli felfedezni a főirány történetének legnagyobb értékét.¹¹

Tanulmányunkkal az a célunk, hogy feltárjuk e harmonikusnak ígérkező indítás megbicsaklásának okát, bemutatva a különböző oldalról megfogalmazódó elégedetlenségek mozgatórugóit, különös tekintettel a neveléstudomány és az irányítás kapcsolatára.

AZ ORSZÁGOS TÁVLATI TUDOMÁNYOS KUTATÁSI TERV KIBONTAKOZÁSA

Az OTTKT szelektív tudományirányítási- és fejlesztési kormányprogram volt, amely – amellet, hogy átértékelte és újrafogalmazta a tudománypolitika irányelveit – tételen felsorolta, sőt részletezte a fő irányokat (a „főirányokat”), amelyek az 1971–85 (később 1990) közötti időszakban prioritást élveznek.

Az OTTKT programja tehát pragmatikus volt (amellett, hogy nem hiányoztak belőle az olyan frázisszerű megfogalmazások sem, mint pl.: „Tovább kell ápolni és erősíteni azt a gondolatot, hogy a tudomány művelőinek kötelességei vannak népével, országával szemben.”¹²) és ugyanakkor a tudomány számára fokozatosan növekvő és szervezettebb támogatást ígért.

A következő célokat állították a tudományszervezés elé:

- létre kell hozni a koncentrált irányítású kutatási vertikumokat;
- növelni kell az egyetemeken és főiskolákon folyó kutatások részarányát;
- korszerűsíteni kell a kutatóintézetek szervezeti kereteit;
- általában növelni kell a kutatásra fordított anyagi eszközöket; ezen belül kiemelten az alkalmazott kutatásokét és a műszaki fejlesztését;
- a finanszírozást a kutatás szükségletei szerint a többi népgazdasági ágatól eltérően célszerű megszervezni (be kell kapcsolni a vállalati-társadalmi erőforrásokat is), biztosítva a minimum 5 éves előrelátást a kutatóhelyek számára.

E célok – és megfogalmazások – erőteljes centralizációt és koncentrációt sejtettek (összefüggésben a '68-as reform visszarendeződésével), de – e kissé homályos megfogalmazásban – az érdekek egyeztetését ígérve:

„A kutatásirányításban mindenkor jussanak kellő mértékben kifejezésre az egyéni, kutatóhelyi és egyéb partikuláris érdekeket az országos érdekekkel összehangoló törekvések és ösztönzések.”

Az érdekegyeztetés mechanizmusát az OTTKT az ágazati tudományirányítás autonómiájával és a kormány szerv, a Tudománypolitikai Bizottság felügyeletével óhajtotta megoldani.¹³

Az OTTKT 6. főirányáról – az OTTKT kiegészítéséről – szóló 1035/1973. sz. MT. határozat a következőképpen határozta meg a 6. főirány tárgyát:

„A távlati közneveléspolitikai döntéseknek tudományos kutatások, vizsgálatok, kísérletek segítségével való megalapozása a köznevelés és ezen belül az iskolaügyi tervezés elméleti-módszertani kérdéseinek tisztázása, a kiépítendő köznevelési rendszer szerkeze-

tének és tartalmának kimunkálása s mindezzel együtt a neveléstudomány jelentős mértékű fejlesztése; továbbá a köznevelési rendszernek a mai keretek között való tartalmi korszerűsítése, a tanulóifjúság helyzetének és nevelésének, valamint a felnőttek szervezett iskolai és iskolán kívüli oktatásának, továbbképzésének vizsgálata, a népgazdasági tervezéssel való állandó kölcsönhatásban.”¹⁴

Ez a célmeghatározás tehát az OTTKT 6. főirányának első pillanatától kettős feladatot állított a kutatók, a neveléstudomány elő: egyrészt a távlati közneveléspolitikai döntések tudományos megalapozását (s ebben a döntéselőkészítő funkcióban emlékeztetett az OTTKT más főirányaira, ill. programjaira), másrészt — s ebben volt talán egyedülálló a „6-os” — rövid távon esedékes intézkedések előkészítésében is szerepet tulajdonított a koncentrált, kiemelt kutatásoknak.

E kettős célmeghatározás már az első kutatási tervek készítésekor fejtörést okozott a neveléstudomány képviselőinek.

Bencédy József, Szarka József, Zibolen Endre, Nagy Sándor és Ágoston György az V. Nevelésügyi Kongresszus ajánlásaiból indult ki. Az ajánlások fogadtatása azonban már eleve konfliktusos volt. Erre így emlékszik Bencédy:

„A nevelési kongresszus ajánlásai alapján a ’72-es párthatározatot előkészítő szerkesztő bizottságban Szarka is tag volt, én is az voltam. Ott mi felvetettük, de az is lehet, hogy nem mi vetettük fel, hanem Aczél elvtárs kérte, hogy gyűjtsük ki tézisszerűen, hogy az V. Nevelésügyi kongresszus ajánlásai közül mit tartunk figyelemre méltónak a ’72-es párthatározatba. Szarka és jómagam a ’72-es párthatározatot előkészítő főbizottságban referáltuk aztán ezt az összeállítást, amiről mi azt gondoltuk, hogy figyelemre méltó a párthatározat megfogalmazása szempontjából. (. . .) . . . emlékszem, mert ez jelentette mindkettőnknek, Szarkának is és nekem is az igazi stresszt, Aczél elvtársnak az volt az álláspontja, talán még a főbizottsági ülés előtt, vagy alatt a hozzászólásában, hogy semmi érdemleges nincs az V. Nevelésügyi kongresszus ajánlásaiban, az nem hozott semmi érdemlegeset.”¹⁵

Nyilvánvaló volt tehát — s ez a távlati közneveléspolitikai döntések tudományos megalapozásának igényéből is következett —, hogy szélesíteni kell a főirány előkészítésében részt vevők körét, a neveléstudomány — korábbi erőire támaszkodva — nem tudja teljesíteni a rá nehezedő elvárásokat.

A „nyitás” iránya is adott volt: 1972-ben létrejött az MTA Pedagógiai Kutatócsoportja, létrehozásakor már felmerült, hogy a főirány bázisintézete legyen. Szerkezetében, vállalat feladataiban és munkatársai összetételénél fogva is „koalíciós” jellegű intézményként — továbbá a szükséges, elkerülhetetlen váltás igényeit is figyelembe véve — alkalmasnak is mutatkozott erre a feladatra.

A főirány háttereként közreadott „annotáció”, amely kutatási irányokat és problémákat tartalmazott — az OPI, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, a Népművelési Intézet és az Akadémiai Pedagógiai Kutatócsoport vezetőinek javaslataként értelmez-

hető. A program végső formába öntésének felelősségét az Oktatási Minisztérium osztályvezetője — a főirány első felelős vezetője — Bencédy József vállalta.

A terv megfogalmazása is tükrözte, és a részletes témajegyzék méginkább, hogy a tervkészítők vállalták azt az OTTKT diktálta előírást, hogy a neveléstudomány és az oktatási rendszer rövid és hosszabb távú problémáit egységben kell kezelni.

Az első „részfeladat” a távlati döntés előkészítő — politikaorientált — kutatásokat tartalmazta, bár számos jelből (többek között néhány kifejezetten alapozó kutatómódszertani téma feltüntetéséből) arra lehetett következtetni: engedményekkel.

(Még ilyen címszavak is előfordultak a témaleírásban: „a pedagógia tárgyának meghatározása”; „a pedagógiának, mint komplex tudománynak a belső rendszere” stb.)

Az első pont alatt felsorolt témák az oktatás „belső”, pedagógiai természetű problémáival, az oktatási folyamat szerkezetének vizsgálatával foglalkoztak, kiegészülve bizonyos általános módszertani kutatásokkal. Külön témacsoportot — és tucatnyi konkrét kutatási „címet” — szenteltek a kutatók az iskolás korosztály vizsgálatának. (Később külön ifjúságkutatási főirány foglalkozott az itt felvetett, alapvetően feltáró jellegű szociológiai problémákkal.)

A kor tudományos „divatjának” megfelelően a 4. részfeladat a korábbi témák szerkezetét a felnőttkorra fókuszáltnak ismételte meg, ami annyit jelentett, hogy a közművelődés prosperitásának köszönhetően a felnőttek iskolarendszerű és iskolán kívüli képzési formái kutatásának szenteltek volna jelentős figyelmet.

A részfeladatok lezárásaképpen a kérdéses terület felsőoktatási aspektusai kaptak helyet.

A terjedelmes annotáció érezhetően nagyobb figyelmet szentelt a kutatási témajegyzék rendszertani teljességének, mint a szelektív témamegjelölés követelményének, így — ebben a formájában — sem a finanszírozás, sem a kutatásirányítás műhelyei nem azonosultak vele. A témajegyzék eme sajátossága ugyanakkor — ahogy egy interjúban a főirány utolsó éveinek irányítója fogalmaz: „túldimenzionáltsága”¹⁶. — alkalmat adott a kutatásirányítók elégedetlenségének első kifejezésére.

Utólag visszapillantva úgy tűnik, hogy ez a koalíciós, „népfrontos” alapon összeállított témajegyzék ezen kívül semmilyen fontosabb szerepet nem töltött be a főirány történetében. Miközben bizonyos — utólag nehezen azonosítható nagyságú és rendeltetésű — pénzek „szétterítése”, és egyes — különösen sürgetőnek tűnő — témák tényleges kutatása megkezdődött¹⁷, jelentkeztek az első óvatos kritikai hangok.

„Soknak tűnik a kutatási feladat, akár 1985-ig, akár 1990-ig ütemezzük végrehajtásukat. Ezért kíváncsiaknak látszik vagy szelektálni, vagy szerkeztéssel (esetleg megjegyzésekkel) elkülöníteni azokat a részeket, amelyek a 80-as években sorra kerülő strukturális változások előkészítéséhez szükségesek, illetve azokat a kutatásokat, amelyek a döntésekig megindítandók ugyan, sőt a döntések megalapozásához is hozzájárulhatnak, de befejezésük nem várható a kutatási tervidőszak végéig.”¹⁸ — érvelt az oktatási minisztérium.

A tervezett kutatások nagy száma valójában a főirányban potenciálisan közreműködő kutatóhelyek közötti kompromisszumból fakadt. A korábbi tervekészítési rutin¹⁹ arra ösztönözte a kutatóhelyeket, hogy intézeti terveik megvalósítása többletforrásként értelmezzék a kormány szintű támogatást, a korábbi helyzethez képest csak annyi változott, hogy most nekik — a kutatóhelyeknek — kell a tervet egységes tervvé kövacsolni. Az összekövacsolás módja — legalább az első tervek készítése idején — az egyszerű addíció volt.

E kompromisszum törekénysége azonban hamar nyilvánvalóvá vált. Kikezdte egyrészt az érintettek körének folyamatos bővülése. 1973 augusztusában Gosztyni János minisztériumi államtitkár levélben kérte fel az MTA elnökét, hogy az akadémia vegyen részt a folyó oktatáskutató és oktatáskorszerűsítési munkákban.²⁰ A válasz pozitív volt: rövid idő alatt megalakult az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága, mely a főirány 10 éve alatt a távlati műveltségkép kialakításában és jónéhány nagy jelentőségű iskolai kísérlet megtervezésében és lefolytatásában meghatározó szerepet vállalt. Ezzel a neveléstudomány hagyományos műhelyei mellett egy új, markáns elképzelésekkel, nevezetesen a távlati műveltségkép és bizonyos értelemben az iskolai szerkezet meghatározása terén monopóliummal rendelkező műhely, érdekcsoport alakult ki.

Létrejött az akadémiai Pedagógiai Kutatócsoport debreceni és pécsi alcentruma, amelyek érdekszövetségben (vagy éppen konfliktusban) e vidéki városok felsőoktatási intézményeinek társadalomtudományi műhelyeivel, részt kértek (és megszüntetésükig, 1976-ig kaptak is) a főirány feladataiból és forrásaiból.

Végezetül jelentős feladatok végrehajtására készültek a „hagyományos” neveléstudomány műhelyei is. Az OTTKT főirány célmeghatározása magában foglalta a centrumok kiemelt fejlesztését, így joggal bíztak megkezdett — a szocialista nevelés klasszikusait magyarázó és a kommunista nevelés elveit és gyakorlatát értelmező — kutatásaik folytatásának lehetőségében.

Emellett a politika támogatását tudhatták maguk mögött a közgazdaságtudomány (a népgazdasági tervezés), a szociológia és más társtudományok neveléssel érintkező csoportjai (a MÉB, a Munkaerő és Életszínvonal Bizottság) volt tagjai és a közoktatás strukturális reformja mögött felsorakozó erők.

Az egyes érdekcsoportok témáinak addícióján alapuló kompromisszum megkötésének persze nem is annyira az így adódó témajegyzék „hosszúsága”, hanem az egyes megközelítésmódok közötti antagonisztikus ellentét volt az akadály.

Ezért, amikor 1975 elején a Tudománypolitikai Bizottság napirendjére tűzte az OTTKT 6. sz. főirányának két éves munkálatait, s — cseppet sem meglepő módon — elégedetlen volt a „témák nagy számával”, sejteni lehetett, hogy nem annyira a kutandó kérdéskörök száma, mint inkább a jellegtelenség, a határozott kutatási irány hiánya a probléma. Hogy mennyire lehetett sejteni, azt jól érzékelteti Bencédy József előterjesztésének alábbi mozzanata: „Oktatási Minisztérium 1975 márciusára határozza meg azokat a feladatokat, melyeket a 6. sz. országos kutatási főirányon belül (kiemelés tőlem — P. G.) előnyben kell részesíteni.”²¹

Az egyébként alapvetően szervezési kérdésekkel foglalkozó beszámoló világossá tette azt is, hogy még nem épült ki a főirány önálló, megbízható és a kutatóhelyek érdekeit szolgáló irányítási, információs és finanszírozási rendszere, ezeket a feladatok végrehajtását az előterjesztő későbbi időpontra ígérte. Pozitívként azt könyvelhette el Bencédy József, hogy intenzív fejlesztőmunka eredményeképpen többé-kevésbé kiépült az a neveléstudományi kutatóbázis, amelynek szükségességéről a párttársulat szolt (1972 óta 147 álláshelyet telepítettek), valamint azt, hogy néhány parciális jelentőségű téma kutatása (a szocialista brigádok művelődési szokásai stb.) megindult.

A hatékonyság, az ütőképeség, a koncentrálttság, egyszóval az erőösszpontosítás igényével létrehozott OTTKT egyik főiránya két éves eredményeinek illetően bemutatása hűvös fogadtatásra talált.

A TPB elnöke, Aczél György és tagjai az Oktatási Minisztérium kudarcaként könyvelték el a főirány addigi történetét. Aczél Györgynek személyesen az volt a véleménye, hogy néhány, szám szerint alig fél tucat oktatáspolitikai „örökzöld” téma kutatására kellene összpontosítani,²² koncentrálni szükséges a kutatóbázist, erőteljes témaszelekciót kell végrehajtani, és ugyanakkor újja kell szervezni az OM kutatásirányítását.

A TPB elmarasztaló határozatot hozott és kötelezte az oktatási minisztert, hogy az év végéig készítse el a főirány középtávú és távlati kutatási tervét, s még 1975 folyamán számoljon be munkájáról a TPB elnökének.²³

A TPB elmarasztaló határozatának több következménye lett. Született néhány intézkedés²⁴ és néhány személyi csere. Bencédy József már korábban megbízást kapott a budapesti tanítóképző főiskolai kar megszervezésére, Polinszky Károly felkérte Páris Györgyöt a főirány ügyeinek vitelére, leállították a folyó kutatások további finanszírozását (a miniszteri értekezlet szükségesnek tartotta, hogy a kutatási témák továbbvitelét és új témák felvételét csak jóváhagyott tervek alapján engedélyezzék), átalakították a főirányt korábban irányító ún. „Társasági Koordinációs Bizottságot”²⁵, a főirány programirodáját közvetlenül a minisztérium Tudományos Titkársága (s így Páris György) irányítása alá rendelték. Ahogy egy későbbi feljegyzés összegzi a változásokat: „Olyan elvi álláspont született, amely szerint a kutatómunkát a köznevelés fejlesztését szolgáló döntések előkészítésének és megalapozásának szolgálatába kell állítani.”²⁶

Bár ez a megfogalmazás nem egészen világos (hiszen vannak-e egyáltalán olyan döntések, amelyek nem a „köznevelés fejlesztését” szolgálják?!), azt azért világosan látni lehet, hogy ezek az intézkedések nem a hagyományos neveléstudomány műhelyeit hozták előnyös helyzetbe.

Maga Páris György — aki eredetileg mérnök volt — is így értelmezte a fordulatot. Diagnózisa szerint a pedagógiából hiányoztak az iskolateremtő, nagy egyéniségek, a megújulást külső tudományok képviselőitől remélte. A főirány új irányítója határozott, technokratikus elvek szerint igyekezett rendet teremteni a főirány körül.²⁷

A minisztériummal szemben nem voltak illúziói, ezért nem sokat remélt attól a belső intézkedéstől, hogy az egyes osztályok és főosztályok a középtávú terv előkészítése érdekében gyűjtsék össze, milyen problémáik megválaszolására remélnek segítséget a tudománytól.

A kissé nehézkesen összegyűlő „megrendelések” absztrakciós szintje nem volt túl magas; az egyes minisztériumi területek operatív problémáik „ünnepi díszbe öltöztetett” kiállítására vállalkoztak csak.

Az így összeállított „A köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások 1976–80 évi tervjavaslata” c. munkaanyag²⁸ szerkezete jól tükrözte születése módját: nyolc „fejezet” lényegében megfelelt az iskolastruktúra egyes fokozatainak (s az azt leképező minisztériumi struktúrának), illetve kiegészült ún. interdiszciplináris kutatási feladatokkal. Ez a terv részben megfelelt, részben nem a TPB igényeinek. Mert bár tartalmazott aktuális oktatáspolitikai problémákat („egy esetlegesen általánosan kötelező óvoda céljai”; „személyi (pedagógus) feltételek” stb.), a témák száma ebben a tervezetben is meghaladta a százat.

Másképp látott munkához Gázsó Ferenc, Ferge Zsuzsa, Cravero Róbert és munkacsoportjuk többi tagja.

Kiindulópontjuk változatlanul egy közeli, az oktatási rendszer távlatait meghatározó oktatáspolitikai döntés volt, amelynek előkészítésében, de főleg társadalmi-pedagógiai megalapozásában és megvalósításában a főiránynak döntésszolgáltató szerepet szántak. A csoport tagjai azt szorgalmazták, hogy a közoktatási kutatásokat a távlati népgazdasági tervezéssel összekapcsolva néhány lényeges, nagytávlatú és átfogó témára koncentrálják. Ezek közül is kiemelkedett a köznevelési rendszer nagyobb adaptivitásának (a szaktudás konvertálhatóságának, a várhatóan gyorsuló ütemű változásokhoz történő realmas alkalmazkodásnak) feltételeivel foglalkozó átfogó strukturális vizsgálódás, amelyet a főirány középpontjába állítottak:

„A jelenlegi oktatási rendszer vázolt fogyatékosságai, illetőleg a fentiekben leírt várható társadalmi szükséglet mintegy kijelöli a 6. sz. kutatási főirány főbb feladatait, és nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a kutatásoknak a közoktatás tartalmi és strukturális megváltoztatására kell irányulniuk.”²⁹

Az anyag három nagy tematikus egységbe sorolta a kutatási tennivalókat:

1. A társadalmi munkamegosztás és az iskola.
2. A közoktatási rendszer és a társadalmi mobilitás.
3. Az iskolai pedagógiai tevékenység folyamatos korszerűsítése.

(A terv messzemenően – még ez utóbbi, elsősorban az akadémiai távlati műveltségre összpontosító fejezetében is – elkerülte a „klasszikus” neveléstudományi kérdésfeltevéseket: közösségi nevelés, a tanulók erkölcsi-világnézeti arculatának formálása stb.)

Az ilyen jellegzetesen „nem-pedagógiai” kérdésfelvetés persze felvetette: mi legyen a helye a pedagógiai kutatásoknak? A tervkoncepció ezt egyrészt a középtávú terv problémái közé sorolta, másrészt feltételezte, hogy – a főirányon kívül – megindulnak a szervezett neveléstudományi kutatások. Lépések történtek annak érdekében, hogy egy Nagy Sándor vezetésével működő munkabizottság kidolgozza a neveléstudomány hosszú távú fejlesztésének koncepcióját. Ez a bizottság el is készítette a tervet, tudomásunk szerint azonban – elsősorban anyagi erőforrások hiányában – az mindig terv maradt.³⁰

Páris György — aki a neveléstudományi kutatások és a főirány kutatásai szétválasztásának legkövetkezetesebb híve volt — éppen azzal magyarázta később³¹ a 6-os főirány kudarcát, hogy a terület általános „ellátmány-hiányai” újra és újra megakadályozzák a következetes szelekciót.

Páris kész lett volna arra is, hogy akár formálisan „kettészelve” a főirányt; kivonva a Tárcaközi Koordinációs Bizottság hatásköre alól a távlati iskolaszervezeti döntésre vonatkozó politika-orientált kutatásokat, s rábízva azokat a Gázsó Ferenc és Pataki Ferenc körül csoportosuló kutatókra.

Ebbeli szándéka egyre erősödött, ahogy közeledett az 1975-ös év vége, s ezzel a megkerülhetetlenné vált OM állásfoglalás kialakításának ideje. A főirány elkészült terv-konceptióját a minisztérium megküldte a neveléstudomány jelentősebb képviselőinek; a fogadtatás elutasító volt.: „Szabad-e (a tervet — P.G.) csak a közgazdászokra utalni, akik hajlandók lemondani a 16 éven aluli fiatalok munkájáról, és nem hangsúlyozni társadalmunknak az emberről való felfogását, az ember minden oldalú kiművelésének szükségességét? Az ezekben a körökbe tartozó döntések nem függvényei, hanem kiinduló pontjai, meghatározó feltételei a pedagógiai kutatásoknak.”³² — írta egyikük.

Egy másik neveléstudós karácsonyi feljegyzése Hanga Mária miniszterhelyetteshez még határozottabban nyilvánítja ki a bekövetkezett változásokkal szembeni ellenkezését: „Az 1972. évi oktatáspolitikai párthatározat egyik sarkalatos megállapítása, hogy a neveléstudományi kutatómunka intézményes bázisának és káderellátottságának tervszerű fejlesztése a köznevelés feladatai fokozatos megoldásának fontos feltételei. Nyilvánáló, hogy 'tervszerű fejlesztés' számára kiváló alkalom lett volna, ha ez a tudományterület kapja feladatul a későbbi 6. főirány koncepciójának kidolgozását és az erre épülő terv megvalósítását.

Tény, hogy legalábbis kétséges, lett volna-e elég ereje a szakmának e valóban történelmi lehetőségeket kínáló feladatnak a kielégítő megoldására. Tény viszont az is, hogy eddig kísérlet sem történt rá: a feladat irányítása kezdettől fogva szakmán kívüli tényezők kezében van. (. . .) Nem tűnik egészen logikusnak, hogy egyrészt a neveléstudománytól várjuk azoknak a kutatásoknak az elvégzését, amelyek a köznevelés fejlesztését szolgáló döntéseket előkészítik és megalapozzák, — másrészt nem tartjuk alkalmasnak rá, hogy ezeknek a kutatásoknak a tervét — megfelelő segítséggel a határos tudományterületek szakembereinek a részéről — ki tudja dolgozni. Jelenleg is ellentmondásnak vélem, hogy pedagógust keresünk azoknak a kutatásoknak a szervezésére, amelyeknek összefoglaló címéből a vonatkozó minisztertanácsi határozattól eltérően elmarad a „pedagógiai” jelző. (. . .) . . . amennyiben nem sikerül egy, a realitásokkal számot vető és a neveléstudomány lehetséges előrehaladását biztosító megoldást találni, akkor jobb, ha a főirány egyelőre lekerül a napirendről, semmint hogy esetleg az egyébként is sok gyengeséggel terhelt szakma nyakába szakadjon a felelősség azért is, aminek a létrejöttébe nem volt kllő beleszólása.”³³

Túlzott leegyszerűsítés volna a neveléstudósok szakmai féltékenységének tulajdonítani a visszarendezés érdekében végzett koncentrált offenzívát.

Zibolen Endre és Kiss Árpád talán mindenki másnál jobban ismerte a szakma belső értékeit és korlátait, teljesítőképességének határait és a tőle elvárható színvonal szintjét, ám az — s erre keserű történelmi tapasztalatok figyelmeztették őket és a szakma más doyenjeit — elfogadhatatlan volt számukra, hogy az oktatáspolitikai az iskolai valóság határozott átalakításának szándékával más tudományterületekkel kössön szövetséget, hogy majd a minden bizonnyal elhamarkodottan, politikai vultarizmussal hozott döntések következményeiért majd a neveléstudomány „nyakába szakadjon a felelősség”. Halász Gábor a koncepcióterv elutasítása mögött a szakmai kompetencia (az oktatáspolitikai szakmai befolyásolhatósága) problémáját fedezi fel.³⁴

Az érvrendszer mögött — rejtetten — egy már lezajlott tágabb politikai visszarendező-
dés körvonalai is felsejlenek: 1975-ben nem csak a neveléstudomány (sőt a neveléstudomány némi késéssel!) utasította vissza a „reformpragmatizmust”:

„... a jelen történelmi periódusban (az iskola feladata), hogy a fizikai dolgozó családokban felnövő fiatalok előtt minél nagyobb számban nyissa meg az utat nagyobb társadalmi presztizsű munkakörök, különösen pedig értelmiségi foglalkozások felé.

(. . .) Végső fokon a szocialista társadalmat építjük az emberért, — nem pedig embereket nevelünk ilyen vagy olyan, még oly magas rendű történetileg időszerű feladatok szolgálatára.” — érvelt a magasrendű szocialista humanizmus szellemében a feljegyzés szerzője.³⁵

A főirány legyen a neveléstudományé! E fordulat jegyében Gosztonyi János közölte Páris Györggyel, hogy 1976-tól Kálmán György veszi át a főirány ügyeinek intézését, a Tárcaközi Koordinációs Bizottság éléről pedig elmozdították Szentágothai Jánost és Gazsó Ferencet. Ezzel egy időben „jégre került” a „nagyávlatú oktatáspolitikai döntések tudományos megalapozását szolgáló kutatások” prioritása, sőt Kálmán György egyik előterjesztésében már egyenesen így fogalmaz:

„A kisebb résztémák jelentőségét (. . .) aláhúzza a fejlesztés stratégiájának az várhatóan egy éven belül történő meghatározása, mely szerint feltehetően 10–15 éven belül nem változtatjuk meg iskolarendszertünk szerkezetét. Ilyenképpen a kutatás súlypontja a jelenlegi struktúra belső tartalékainak a feltárása, a hatékonyság fokozása. . .”³⁶

AZ ORSZÁGOS TÁVLATÚ TUDOMÁNYOS KUTATÁSI TERV VALÓSSÁ VÁLIK

Kálmán György számára, aki egy, az oktatási tárca egyik nagy főosztályának, az Általános Iskolai Főosztálynak az éléről került a főirány irodájának élére, nem volt ismeretlen a 6-os előtörténete. Személyének olyan vezetőre bízta a főirány további sorsát, aki egyrészt több évtizedes tanügyirányítási tapasztalatokkal rendelkezett, akinek másrészt megfelelő kapcsolatainak voltak a neveléstudomány klasszikus műhelyeivel, s akit harmadrészt elfogadtak az akadémiai Közoktatási bizottság köré tömörülő kutatók is. Szerepét kezdettől fogva kiegyenlítő jellegű szerepként, a szemben álló erők között kompromisszum előkészítőjeként differenciálta: „... a 75. novemberi Cravero–Gazsó koncepció-tervezet – hát ez most az én egyéni véleményem, de később ebben csak megerősödtem – túlságosan társadalmi-gazdasági oldalról és ha tudományszakot tekintünk, amire építeni lehet, vagy kell azt a bizonyos tervet, szociológiai oldalról (közelített). Na most én a szociológiára nem hagadtam soha sem. (...) de azt, hogy egy „Köznevelés fejlesztését szolgáló pedagógiai kutatások” című OTTKT 6-os főirányban a szociológia az egyedüli és szinte kizárólagos vezérszólam, ezt én nem tudtam elfogadni. (...) (másrészt) ... tudományközi ismereteket, információkat kell ötvözni és nem egyoldalúan csak pedagógiát, mert ezzel is meg kellett küzdeni azokban az években, amikor én dolgoztam a főirány körül. Meg kellett küzdeni a tisztán pedagógiai felfogással, amit én nem vallottam soha életemben.”³⁷

E program jegyében körbejárja az egyes kutatóhelyeket, egyeztet a különböző megközelítések között, majd több fordulóban kidolgozza a középtávú tervet. Tudja, hogy a kutatóknak mielőbb kutatási megbízásra és támogatásra van szükségük a tényleges kutatások beindítására irányuló szándékát „házon belül” és a TF-ben egyaránt támogatják. Ebben a helyzetben a főirány új vezetője, most már nemcsak az OTTKT eredeti célmeghatározása, hanem az 1973 óta kialakult erőviszonyok és konfliktusok miatt is, csak a politikaorientált és az irányítás-orientált kutatások, a távlati reformot előkészítő és a rövidtávú ('78-as) tantervkorszerűsítést szolgáló munkálatok egy tervbe történő „összebékítését” választhatja.

Igy alakul ki az a középtávú terv, amelynek az az alapgondolata, hogy a főiránynak elsődlegesen a neveléstudományi alap- és alkalmazott kutatások támogatása a célja, amihez kutatási és kutatásszervezési „háttérinformációként” szolgál a társadalmi előrejelzésekkel, a nagytávlatú népgazdasági tervekkel és azok közoktatási konzekvenciáival foglalkozó interdiszciplináris kutatómunka. Ezt a „belső” eltolódást azért tehetné középtávú terve alapgondolatává, mert a terv elfogadtatásának idejére a reform-orientált kutatásokban érdekelt csoportok hivatkozási alapjául szolgáló legfelsőbb szintű oktatáspolitikai döntésről nyilvánvalóvá vált, hogy lekerül a napirendről. A reform helyére a folyamatos fejlesztés koncepciója illetve ideológiája került, a neveléstudományt és az okta-

tásirányítást egyre határozottabban lekötötte az 1978-ra időzített tantervi reform. A távlati műveltségtartalom kialakítására indított kísérletek és kutatások művelői is stratégiát változtattak és kinyilvánították érdekeltységüket a küszöbön álló reform befolyásolásában. Megindult az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága és a tantervi reformot vezénylő OPI közötti tantárgyi-tantervi vita, az Oktatási Minisztérium pedig érdekeltté vált az MTA EKB közvetlen befolyásolásában. Megalakult az OM–MTA közös Köznevelési Bizottság, amelynek Szentágothai lett az elnöke. Az oktatáspolitikai front stratégiai súlyú pontjai a kutatásról az irányításra tevődtek át.

Ez az átrendeződés – és a korábban jellemzett kompromisszum – ugyanakkor lehetővé tette a főirány kutatásainak megindítását.

Ehhez persze nem csak Kálmán György kompromisszumkészségére volt szükség. Az OM miniszteri értekezletének támogatásával a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság elé vitt előterjesztés³⁸ azért talált kedvező fogadtatásra, mert a bizottság úgy látta: megfelelően előkészített kutatások állnak a terv mögött – indulásra készen.

A Tudománypolitikai Bizottság 1975 októberében azonban még nem fogadta el a tervet (jóllehet engedélyezte a kutatások megindítását). Ennek oka lehet, hogy 1975-ben lezajlott az OTTKT egészének átfogó felülvizsgálata,³⁹ s az a 6-os főirányra nézve kedvezőtlenül zárult.

A felülvizsgálatból kiderül, hogy a IV. ötéves tervben kutatásra fordított 50 milliárd forint 24%-át, 12 milliárdot az OTTKT-n keresztül fizette ki a költségvetés (amiből következtethetünk a 6-os főirány reális „súlyára”: az eddig erre a célra kifizetett összeg a teljes kifizetések 1%-ánál is alig több!), s szerepe a későbbiekben még nőni fog.

Az előterjesztés általában kialakulatlanak minősítette a főirányok szelekciós és információs mechanizmusát, eme értékelés szerint a legnagyobb probléma a megfelelő kutatási tervek megrendelése és kiválasztása körül mutatkozik.

A fogyatékokosságok illusztrálására a dokumentum a 6-os főirányt hozta fel példaként. Az OTTKT felülvizsgálat megállapítása szerint a köznevelési kutatások egyáltalán nem megnyugtató módon alulról felfelé épülnek egymásra, s így nem érvényesülhet a megfelelő megrendelés és szelekció. Témánk szempontjából még az is figyelemreméltó tanulsága volta felülvizsgálatnak, hogy az OTTKT tervezését a népgazdaság öt éves tervciklusaihoz kellene igazítani, valamint létre kellene hozni a gyakorlatra jobban irányuló középtávú kutatási-fejlesztési tervet is.⁴⁰

Az OTTKT felülvizsgálat tanulságai élénken foglalkoztatták a TPB októberi ülésén jelenlevő döntéshozókat. Hiszen egyfelől létrejött – ha időleges jelleggel és kétes teherbírással is – egyfajta egyensúly a főirányban érdekelt erők között, s azt akkor – az oktatáspolitikai-orientáltságú kutatások súlyának erőteljes számonkérésével – talán nem lett volna érdemes megbillenteni, másrészt az OM a TPB legutóbbi határozatának megfelelően valóban átalakították a kutatásirányítás egész rendszerét, sőt erre két ízbe is sor került. Ugyanakkor az előterjesztett terv ismét nagyon nagy számú és politikai súlyát tekintve erőtlen kutatási javaslatot tartalmazott (bizonyítékaul annak, hogy az alulról történő építkezés lehetetlenné teszi néhány valóban nagy jelentőségű, koncentrált téma kiválasztását). A 6-os főirány tehát – egész egyszerűen – rácsfolt az OTTKT felülvizsgálat azon

megállapítására, amely szerint az OTTKT „hosszú távú kutatásirányítási eszköz”.⁴¹ Bár — mint erre joggal következtethetünk a TPB által az oktatási tárcahoz átküldött határozati javaslat tervezetéből⁴² — a tudománypolitika igényt tartott volna az elhalasztott „távlati” döntés helyére került folyamatos fejlesztési program és a tervezett minisztertanácsai fejlesztési koncepció kidolgozásában a kutatókra. (Ebben már érződött a társadalomtudomány döntéshozó szerepéért indított offenzíva hatása. Halász Gábor idézett tanulmányában felhívja a figyelmet egy Bognár József–Nyers Rezső–Kulcsár Kálmán által írt előterjesztésre⁴³, amelyben a szerzők direkt formában tesznek javaslatot a társadalomtudományok „cselekvéskészítő” szerepének erősítésére, szakértői-döntéshozói grémiumok felállítására.⁴⁴ (A TPB-nek tehát az lehetett a legfőbb problémája a hozzá benyújtott előterjesztéssel, hogy az strukturálisan alkalmatlan a nagylélegzetű, jövőformáló döntések előkészítésére. Érthető, ha — más körülmények és más tényezők hatására — lényegében megismétlődtek a legutóbbi ülésen már felvetődött kifogások: szükséges lenne a témák további koncentrálása, a kutatások számának radikális csökkentése és ezzel együtt a prioritásokon belüli további kiemelések („belső prioritások”) kiválasztása, végrehajtása. Ismét elhangzott a vitában, hogy a hátrányos helyzetű rétegek gyerkeinek iskolai pályafutásával, a lemorzsolódással kellene többet foglalkozni, felvetődött, hogy a főirány keretei között kellene feldolgozni a magyar közoktatás háború utáni történetét.

A TPB határozata értelmében:

„Rangsorolni kell a feladatokat oly módon, hogy kevésszámú, jól kézbentartott kormány szintű feladatok, az oktatási minisztériumi illetve az MTA feladatok, az intézetek saját célú feladatai egymástól elkülönüljenek, s ezáltal a kutatások és kísérletek irányítása áttekinthetővé váljék. A kutatási feladatok további koncentrálására törekedve véglegesíteni kell a főirány koordinálási rendszerét.”

Egyébiránt a TPB az előterjesztést jóváhagyólag tudomásul vette.⁴⁵ A határozat következménye, egy formális — adminisztratív jellegű — átdolgozás lett: az ún. „szintezés”, amelynek során a már korábban a tervhez sorolt témákat kormány szintű, tárca szintű és egyéb kategóriákba rendezte a főirány irodája.

Igy „kormány szinten kiemelt” témacsoport lett a „Gazdasági és társadalmi igények a köznevelés rendszerével szemben” (erre a témacsoportra eredetileg a teljes költségvetés 25%-át kívánták fordítani, ténylegesen pedig 18%-át fordították); az OM és az MTA szintjén kiemelt témacsoport lett az „Iskola” c. témacsoport, amely az MTA műveltség tartalmi kísérletei — kutatásai mellett tartalmazta a nevelési-oktatási tárgyú kutatásokat, a modellkísérleteket és az iskola és környezete kapcsolatát elemző témákat (erre eredetileg is 60%-ot terveztek, a végeredmény 1981 első félévéig 69%); a feltételekkel (pedagógusok, tárgyi feltételek) foglalkozó témacsoport (eredeti előirányzat 10%, teljesül 11,5%) és „Az iskola irányítása, vezetése” elnevezésű 4. témacsoport (terv: 5%, tényleges 1,6%). A harmadik szintre az utóbbi három témacsoportból azok a témák kerültek, amelyek pedagógusképző intézményekben találtak gazdára.⁴⁶

1976-ban nagy lendülettel megindultak a kutatások: ebben az évben több mint 10 millió, 1977-ben 14,1 millió, 1978-ban 17,9 millió, 1979-ben 18,6 millió, 1980-ban 17,5 millió, vagyis összesen az öt év alatt mintegy 80 millió forint cél-támogatást utalt át az iroda 50 intézménynek (illetve kutatóhelynek) kétszáznál is több téma, illetve résztema kutatására.⁴⁷ Az adatokat azért soroljuk fel, hogy érzékeltessük: a főiránynak ekkor – 1976–80 között volt a legnagyobb a „kiterjedése”.

A pénzügyi-finanszírozási mechanizmus kidolgozása – helyesebben az OTTKT eredeti szándékának megfelelően – a témafinanszírozásnak pénzügyi garanciákkal történő biztosítása – sok nehézségbe ütközött. A kutatóhelyek rendkívüli fejlesztési lehetőségeinek fogták fel az OTTKT címén érkező pénzeket (kezdetben helyesen, hiszen az is volt), s gyakran megakadályozták, hogy a kutató szabadon rendelkezhet a pénzek felett.⁴⁸

Mindennek ellenére, ha egy alapvetően konzervatív és egyre határozottabban konzerválódó⁴⁹ szervezetben is, két-három évig a pedagógiai kutatások élvezhettek valamit abból, amit az országos kiemelés előnyként jelentett.

A tudománypolitika, a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság és a Tudománypolitikai Bizottság azonban egyre kevesebb reményt fűzött igényei megvalósításához. Általánossá kezdett válni az a meggyőződés, hogy a „hatos arra jó, hogy megfinanszírozzák vele az OM kutatóbázisát.” A főirány legnagyobb kiterjedésének idején látszólag nagyon keveset foglalkoztatta a döntéshozókat; az ő figyelmüket az Országos Közéleti Kutatási-Fejlesztési Terv előkészítése kötötte le.

A remény, hogy a kormánnyal sikerül elfogadtatni egy, az oktatási rendszer makrotársadalmi problémáival és a tervezési-irányítás politikaelőkészítő szerepével foglalkozó programot, ismét aktivizálta az 1976-os fordulat után defenzívába szorult társadalomtudományi és akadémiai erőket.

Az új „zászlóbontás” színhelye a pártközpont és a TKB–TPB volt. Ebben az időben a minisztertanács közoktatásfejlesztési programjának előkészítésén fáradozó politikusok egy, a neveléstudománytól és a 6. sz. főiránytól lényegében független csoportot foglalkoztattak a távlati közneveléspolitikai (-fejlesztési) döntések előkészítésére. Kialakult a közoktatás folyamatos fejlesztésének koncepciója, és lényegében körvonalazódott a neveléstudományi (oktatáskutatási) kutatóbázis átszervezésének, valamint a Kulturális és az Oktatási tárca együttes irányítási-igazgatási átalakításának terve.

A tervezett átalakítás legfontosabb mozzanata a szűklátókörűnek, koncepciótlannak és kicsinyesnek tartott tanügyirányítás felváltása a tudománnyal együttműködő, ütközésképes művelődéspolitikát gyakorló nagytávlatú és elvi irányítással. Ennek jegyében alakították meg a Művelődési Minisztériumot és a miniszter mellett működő Művelődéspolitikai Főosztályt, mintegy húsz fős létszámmal: egyharmad részben politikusokból, kétharmad részben a progresszívnek mondott társadalomtudományi orientációjú oktatáspolitikai-kutatás képviselőiből. (A főosztály egyévi fennállás után feloszlott. Munkatársai, akik javarészt az akadémiai Pedagógiai Kutató Csoportjából jöttek, a Gázso Ferenc irányításával megalakuló Oktatáskutató Intézetbe távoztak.) E változások

közepette az OTTKT 6. sz. főirányának sorsa nem maradhatott érintetlen. A közép-távú kutatási-fejlesztési programot formálódásának első szakaszában a 60-os főirányhoz való viszonyának meghatározásával próbálták meg definiálni. Az első tervek kidolgozói elsősorban az időtényező alapján próbálták megvonni a választóvonalat. Eszerint az OKKFT-hez kellett volna tartoznia minden olyan kutatásnak, amely egy-két év intenzív művelés után hasznosítható eredményekhez vezethetett volna (beleértve a pedagógiai témájú terveket is).

A tervezés későbbi szakaszában a választóvonal tartalmivá vált. Az OKKFT kifejezetten oktatáspolitikai problémák kutatására, a makrotársadalmi rendszerszerként felfogott oktatási rendszer globális problémáinak, a társadalmi-gazdasági folyamatok és az oktatás-ügy kapcsolódó pontjainak elméleti kutatására vállalkozó kevés számú kutatást, míg az OTTKT főirány erőteljes minőségi szelekció után – az oktatás belső „pedagógiai” természetű kutatását tartalmazta volna.

E kívánatosnak ítélt fordulat végrehajtására, valamint az OKKFT tárcán belüli tervezésének összefogására érkezett a pártközpontból a minisztériumba Knopp András, a felsőoktatási terület új miniszterhelyettese.

Knopp András vezetésével új tématanács alakult⁵⁰, Inkei Péter s tématanács titkára az OKKFT főirány előkészítésén kívül – Kálmán Györggyel együttműködve – fokozatosan részt kért az OTTKT főirány szervezéséből, nevezetesen az 1980 végén, 1981 elején esedékes 5 éves ciklus-lezárási és újjászervezési munkákból.

A váltás nem ment zökkenőmentesen. A tudománypolitika igényeinek megfelelően a közoktatási kutatások kettéhasításának együtt kellett járnia a változatlanul túldimenzionálnak, eredménytelennek és a kutatási erőforrásokat pazarlónak tartott 6-os főirány részleges „szanálásával”.⁵¹ A főirányban való kutatásban erre az időre a kutatóhelyek nagy többsége rendkívül érdekeltté vált. Ennek egyik oka az volt, hogy a tanszéki ún. TUKUFA keretek kimerülöben voltak, a „KK-munkák” (Külső megrendelések) megcsappantak (a „hatason” kívül ez volt a tanszéki kutatások két hagyományos és hagyományosan szerény bevételeket hozó forrása).

A másik ok még több fejtörést okozott a „szanálónak”. A főirány terhére 1979/80-ban 70 főt foglalkoztattak. A munkáltatók többsége nem elég hangsúlyosan tájékoztatta a főirány státuszán foglalkoztatott (többnyire fiatal) munkaerőket, hogy meghatározott idejű megbízásról, s nem kinevezésről van szó. A kutatóhely és a főirány irodája között nem volt érvényben megbízási szerződés, így a kutatóhelyek szerzett jogra hivatkozva kérték a státuszok meghosszabbítását, míg a főirány irodája a jog „szerzett” voltára hivatkozva igyekezett felszámolni az álláshelyeket. Másfél év alatt a 70 státusból 40–45 státuszt felszámoltak, illetve átadtak a kutatóhelyeknek. A főirány történetének legnagyobb másfél éves „válsága” kezdődött meg.

1980–81-ben negyed-fél éves kutatási támogatás-meghosszabbítások, kisebb és egészen nagy emberi tragédiák sorozatát eredményező végtelen alkuk során, harmadára zsugorították a főirány terjedelmét. Az új kutatási tervkonceptió a nyilvánosságra, a pályázati rendszerre, a kutatási források alapszerű kezelésére,⁵² az alulról jövő kezdeményezések és a művelődéspolitikai megrendelés találkoztatására, a minőségi szelekció-

ra és a kutatások önállóságának biztosítására épült. Az 1980 végén nyugdíjba vonuló Kálmán György helyét az OTTKT 6. sz. főirány irodájának élén Inkei Péter vette át. Az iroda – a megalakuló művelődéspolitikai főosztály részeként – az MM felügyeletéhez tartozó kutatóhelyek kiemelt kutatásaival foglalkozott, hozzá tartozott az OTTKT főirányon kívül rövid ideig az OKKFT B/2 jelű programja és a tárcaszintű közművelődés-kutatások főiránya is. A Művelődéskutató Főirányok Irodája a Művelődéspolitikai Főosztály feloszlásával egyidejűleg „visszaalakult” a 6-os főirány irodájává, és a főirány bázisintézetének, az OPI-nak a kötelékébe került. Az OKKFT programot az 1981-ben megalakult Oktatókutató Intézetből irányították.

Az OTTKT és az OKKFT programok közötti „híd” szerepét, a kontinuitást a régi és az új „hatos” között Inkei Péter retemtette meg:

„Én erőszakoltam azt ki, hogy a kettő egymástól ne teljesen független legyen; tehát hogy az övé (ti. Kálmáné) valahol elsorvadjon, s mi a viros másik pontján csináljuk valami egészen újat. El sem tudtam képzelni, hogy ne a Kálmán-féle program szelektálásából adódjon legalább egy része az új programnak, tehát a kettő közötti kapcsolatot teremtettem meg. Másrészt pazarlásnak, demoralizálásnak, végzetesen rossz politikának tartottam volna azt, hogy teljesen elidegenítsük az új programtól azt az óriási mozgalmat, ami a hatoson belül kibontakozott.”⁵³

E „középre helyezkedéssel”, e kompromisszum-keveréses stratégiával Inkei Péter nem csak a bizonytalanság miatt felerősödő egyre hangosabb elégedetlenséget igyekezett „leszerelni”, hanem stabilizálni akarta a főiránnyal kapcsolatos különböző szintű elvárások és megrendelések folyamatosan felboruló kényes egyensúlyát, meg akarta könnyíteni az MM dolgát a kutatásokkal kapcsolatos határozott álláspont és megrendelői magatartás kialakításában:

„... a megrendelők azok különböző helyekről jöttek. Ezek között az egyik a TPB, a pártközpont és a parlament összekötője volt. A megrendelők másik csoportja a Szalai utcai apparátus. Ezen belül volt még a miniszter (aki ténylegesen felelős volt a programért) meg hát a tisztviselők kara. A három rétegből legalább kettőnek egyeztetnie kellett volna, hogy mit akar. Nem arról van szó, hogy változott az elvárás, hanem inkább arról, hogy melyik rétegnek az igénye dominált. Amikor létrehozták az egészet, akkor a legfelsőbb szint programadó igénye fogalmazódott meg, aztán, amikor az ő figyelmük elterelődött, akkor előtérbe került a közvetlen irányítók érdeke, az egy kicsit deformálta, mert a saját igényeit fogalmazta meg, aztán amikor ők sem figyelték, akkor jöttek a még kisszerűbb hivatalnokok érdekei, akkor azok lettek az irányadók a kutatásszervezés számára. A legátfogóbb politikaelőkészítéstől kezdve ezek az egészen egyszerű, sokszor primitív igényeknek a kiszolgálásáig terjedt az íve a kutatásoknak, tehát addig, hogy sose érnek oda az iskolába a tankönyvek őszelel.”⁵⁴

Inkei Pétert az „OTTKT 6. sz. főirány eddigi eredményeiről” szóló előterjesztésének fogadtatása is meggyőzhette a különféle elvárások egyeztetésének szükségességéről. A miniszterhelyettesi értekezlet kritikus hangvételt és feltétlen továbbfolytatást igényelt, a főosztályvezetői testület ígéretet tett a főirányok kutatási eredményeivel való „megismerkedésre”, az eredmények hasznosítására, az akadémia a tudomány, az oktatás-

politika és a közoktatási rendszer közötti kapcsolódási pontok (kompetencia-határok) tisztázatlanságában (egészen egyértelműen megfogalmazva: a politikai megrendelés artikulálásának szükségességében) látta a kutatások eddigi kudarcainak okát.⁵⁵ Az akadémia – amelynek kutatásai pozitív példaként említődtek az egyébként a legtöbb kutatási részfeladat teljesítéséről elmarasztalóan és kritikusan nyilatkozó előterjesztésben – nagyon határozottan „megvédte” a pedagógiai kutatásokat a pragmasztizmustól, a túlzó prakticitástól és fellépett a kutatások nagyobb autonómiájáért.

A beszámoló december 10-én került a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság elé.

A testület a következő értékeléssel találkozhatott:

„A főirány kutatási eredményei különféle okok miatt nincsenek arányban az előzetes reményekkel és lehetőségekkel. Az elvégzett kutatások egy része alig vagy egyáltalán nem járult hozzá a közoktatás jelenlegi vagy távlati fejlesztéséhez. (Am néhány területen) . . . olyan minőségi áttörést hozott a 6. főirány a közoktatás fejlesztését szolgáló kutatásokban, ami ellensúlyozni képes a negatívumokat, igazolja a főirány létrehozását (de nem a hibáit!) és elegendően indokolja folytatás szükségességét.”⁵⁶ A főirányban művelt 189 kutatás közül – a széleskörű, többfordulós szakértői értékelésre támaszkodva – 14 témát elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentősnek, 7-et elméletileg jelentősnek, 26-ot gyakorlati (fejlesztési) szempontból számottevőnek, 37-et elméletileg és gyakorlatilag „szerény eredményt” hozónak, továbbfolytatandónak 48-at, jelentéktelennek 49-et nevezett. (8 téma abbamaradt.)

Az árnyalt értékelést követően a zárómondat a következő volt:

„Az előterjesztők azonban úgy vélik, mostanra eljött az ideje és megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy az újjászervezett főirányban jobb eredmények reményével folytatódhassanak a köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások.”⁵⁷

A Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság úgy vélte: az eredmények és a ráfordítások közel sem arányosak. Elutasította azt az Akadémián megfogalmazott álláspontot, hogy a kudarcok, részsikerek és illúzióvesztések oka az oktatáspolitikai és a kutatások nem eléggé kidolgozott kapcsolatában keresendő. Új szempontra hívta fel a figyelmet: az oktatáspolitikai mozgástere lehatárolt, kérdéses: „mennyire van meg a lehetősége az új eredmények gyakorlatba való átültetésének.” Másrészt úgy vélte a testület, hogy „A múlt nincs mögöttük” azaz hogy az anyagból kicsengő optimizmus annyiban indokolatlan, hogy a kutatások terén számos a megoldatlan probléma. E mellett az a konkrét észrevétel is megfogalmazódott, hogy „jobban kellene hangsúlyozni azokat a szemléleti problémákat, amik a kutatásokban érvényesültek (pl. a túlzott verbalitás stb.)” Mindezek alapján a TKB javasolta a minisztériumnak, hogy az anyagot átdolgozva terjessze a TPI elé.⁵⁸

Javasolta, hogy a főirányban rövidített, 3 éves, 1984-ig szóló tervciklus kezdődjék. Az ülés álláspontjának kialakításában bizonyosan szerepe volt annak, hogy az OKKFT program a Tudománypolitikai Bizottság 1981 április 18-i ülésén „zöld utat” kapott⁵⁹ és szervezése 1981 végén befejeződött. (Elfogadtatását, sőt a már valóban koncentrált, csak oktatáspolitikai természetű kutatásokat tartalmazó tervének előterjesztését is

a korábbi (1975 végén megnyilvánult) neveléstudományi ellenálláshoz hasonló ellenkezés kísérte.⁶⁰ „Mi történik az eddigi témákkal?” – kérdezték, s ismét felhívták a figyelmet a „szociológiai megközelítésmód” egyoldalúságaira. A korábbinál szervezetlenebb és erőtlenebb „ellenállás” méregfogát kihúzta azonban az a döntés, amelyik szétválasztotta a 6-os főirányt az OKKFT-t, megőrizve az OTTKT iskola-, nevelés-, tudomány- és pedagógia központúságát. Az elfogadott OKKFT és a későbbi elfogadásra ajánlott OTTKT programok egy ponton, a köznevelési intézményrendszer megújítását szolgáló iskolakísérletek témacsoportjának támogatásában-finanszírozásában összekapcsolódott. Az OKKFT a társadalom és a gazdaság oktatási szükségletei, a társadalom művelődési rétegződése és a felsőoktatás fejlesztése c. átfogó témacsoportokra terjedt ki.

Az OTTKT 6. főirányának 3 éves rövidített terve szintén négy témacsoportba sorolta a kutatásokat:

1. A távlati műveltségtartalomra vonatkozó kutatások (47–48 %-os részesedés az 1981–84 között a főirány rendelkezésére álló mintegy 40 mFt-ból).
2. A tanítás-tanulás hatékonysága (25%-os előirányzat).
3. Személyiségfejlesztés-nevelés, modellkísérletek (7–8%).
4. A pedagógusképzés és a pedagógus pályája (15–16%).

A főirány rövidített, három éves terve így határozta meg a program célját: „A főirány célja azoknak a kutatási-fejlesztési tevékenységének az összefogása és kiemelt támogatása, amelyek a közoktatás belső hatékonyságának emelésére irányulnak. Ezek közül is kiemelkednek azok, amelyek az oktató-nevelő munka számára közvetlenül hasznosítható eredményeket ígérnek.”⁶¹

Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv 6. főiránya tehát – utolsó szakaszában – gyakorlatilag a közvetlen fejlesztést szolgáló kutatások finanszírozásával foglalkozott. A köznevelés irányításában és a közoktatás-politikából egy időre kihullott a „távlatok”-ra irányuló politikai és tudományos kíváncsiság.

Az OTTKT „végelszámolásakor” pozitívumnak minősült, hogy a támogatásával zajló kutatások egyike-másika a közoktatási rendszer alternatív gyakorlati programjává válva hasznosult⁶², míg a közoktatáspolitikai tevőleges formálásában kutatási feladatokkal megbízott OKKFT program mögött álló intézet igazgatója a közoktatási terület miniszterhelyettese lett, s ilyenként vett részt a minisztertanács fejlesztési programjának és az Oktatási Törvénynek az elfogadtatásában és megvalósításában.

Az oktatáspolitikai stratégiai helyzete is megváltozott a főirány 11 éves története alatt: a távlatokra irányuló kutatások irányítása és a mindennapi iskola- és oktatás-irányítás aprómunkájában őrlődő minisztériumi vezetés patthelyete megszűnt, illetve megszűnni látszott azáltal, hogy az állami oktatáspolitikai tevőleges alakításában a nagypolitikával és a társadalomtudományok arra vállalkozó képviselőivel több-kevesebb sikerrel együttműködő, szakszerűségre törekvő vezetők kerültek az oktatási tárca egyes vezető posztjaira.

A főirány tulajdonképpeni értékeit a magunk részéről abban látjuk, hogy az egy évtizeden át szervezett keretet tudott adni a neveléstudomány, az oktatáspolitikai és a tudománypolitika formálásában érdekelt erők érdekegyeztetésének és kompromisszumai-

nak, lehetővé téve – ha nem is könnyen – viszonyuk újraértelmezését. Emellett nyilván igaz az a megállapítás is, hogy a főirány a neveléstudományt is hozzásegítette saját sorai rendezéséhez illetve a kutatások módszertani színvonalának emelkedéséhez. Egyetértünk Halász Gáborral:

„A hatos főirányt lezáró értékelési folyamat egyik fontos állomása volt annak a 80-as évek elején-közepén elinduló oktatáspolitikai változásnak, amely átértékelte az oktatás-irányítási irányításnak az oktatáspolitikai alakításában játszott szerepét, azaz a pedagógiai folyamatok közvetlen irányítását célzó minisztériumi funkció helyébe egy stratégiai tervezői, az állami oktatáspolitikát alakító funkciót állított.”⁶³

Ezt a leckét már 1981-ben, az V. ötéves terv értékelése során feladták az MM-nek: „A korábbi gyakorlatot meghaladva az oktatási terület irányítóinak az operatív irányítási stratégiák mellett egyidejűleg el kellett látniuk a stratégiai típusú irányítással, így a távlati koncepció kidolgozásának az irányításával, közvetlen vezetésével kapcsolatos feladatokat is. Az irányítás feladata többek között az oktatással kapcsolatos társadalmi, gazdasági és politikai szükségletek közvetlen közvetítése a kutatást végzők felé.”⁶⁴

Az értékelés tehát nem annyira a kutatások eredményeinek pozitívumait és negatívumait, hanem a főirány funkcióját, az oktatáspolitikában betöltött szerepét hangsúlyozza. Számos illúzió és csalódással végződő remény kötődött ehhez a 10 éves történethez.

Vagy ahogy Szépe György fogalmaz egy cédulán 1984-ben:

„... egy átmeneti korszakban kialakult illúzióknak volt a 6-os főirány, amikor azt hittük, hogy van oktatáspolitikai koncepció, az alakítható, s mind alakításában, mind egyes alternatíváinak kidolgozásában szívesen veszik azoknak a jelentkezését, akik kívül állnak az oktatási hierarchián.”⁶⁵

JEGYZETEK

- ¹ A Minisztertanács 1035/1973. IX. 19. számú határozata az országos távlati tudományos kutatási terv kiegészítéséről, Művelődési Közlöny, 1973/19. (IX. 19).
- ² Halász Gábor: Oktatáspolitikai és neveléstudomány a hetvenes években: a „6-os főirány” története, Bp. 1987. kézirat 57. p.
- ³ Rodovan Richta: Válaszúton a civilizáció, Kossuth, Bp. 1968.
- ⁴ Berend T. Iván: Öt előadás a gazdaságról és társadalomról, Magvető, Bp. 1978.
- ⁵ E sorok szerzője 1975-ben, elsőéves egyetemi hallgatóként külön studiumot hallgathatott a „life-long education” koszerűnek mondott ideológiája jegyében – a népművelés szakon.
- ⁶ V. Nevelésügyi Kongresszus, II. Bp. 1973. 305. p.
- ⁷ Elsősorban a Bencédy Józseffel készített interjúban foglaltakra támaszkodunk. Ld.: Beszélgetés Bencédy Józseffel az OTTKT 6. főirány történetéről. (Közoktatási Kutatások Titkársága – Dokumentáció) a továbbiakban: KKT-dok., 1987.
- ⁸ Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Bp. 1972. 86. p.
- ⁹ uo.
- ¹⁰ Beszélgetés Páris Györggyel az OTTKT 6. főirányáról. Az interjút Halász Gábor készítette. KKT dok. 1987.
- ¹¹ Beszámoló az OTTKT 6. sz. A Köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások elnevezésű főirány lezárásáról, az 1981–84 közötti időszak eredményeiről, 1984. szeptember, KKT dok.
- ¹² Az Országos Távlati Tudományos Kutatási terv a MT 10/2/1972 (IV. 27.) sz. határozata és mellékletei, Bp. 1972.
- ¹³ uo.
Az OTTKT programja megkülönböztetett országos szintű kutatási főirányokat és célprogramokat.
Főirányok: 1. Szilárdtestek kutatása; 2. Az életfolyamatok szabályozásának mechanizmusa; 3. A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata; 4. A szocialista vállalat; 5. Biológiaiailag aktív vegyületek kutatása. Ezeket egészítette ki később a kormány a hatodikként a köznevelés fejlesztését szolgáló pedagógiai kutatásokkal és hetedikként „A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása” c. programokkal.

Célprogramok: 1. Az alumíniumipar központi fejlesztési programjának kutatási célprogramja; 2. a terolkémia központi fejlesztési programjának kutatási célprogramja; 3. A számítástechnikai központi fejlesztési program kutatási célprogramja; 4. Komplex könnyűszerkezetes építési mód; 5. Az emberi makro- és mikrokörnyezet legkedvezőbb kialakítása; 6. A gépgyártástechnológia kutatás-fejlesztése; 7. Elektronikai alkatrészek kutatása-fejlesztése; 8. Hírközlő rendszerek és berendezések kutatása-fejlesztése; 9. Talajtermékenységi fokozása; 10. A húsrutermelés fejlesztése; 11. Az élelmiszerek választékának bővítése, feldolgozásának és tartósításának új irányai.

- ¹⁴ A MT 1035/1973 (IX.19.) (sz. határozata, Művelődésügyi Közlöny 1973/19. (IX. 19.))
- ¹⁵ Interjú Bencédy Józseffel ld. 7.,
- ¹⁶ Az OTTKT 6. sz. főirányáról készített interjú, KKT dok., 1987.
- ¹⁷ Korabeli feljegyzésekből kiderül, hogy 1973-ban 4 millió, később kb. 5–6 millió forintot használtak fel az egyes intézetek, részben kutatási kapacitásuk extenzív bővítésére, részben felsőoktatási, iskolai modellvariació és felnőttnevelési témákra. Ezek az összegek azonban soha nem érték el 1973–76 között a főirány céljaira a minisztériumnak átutalt éves céltámogatások összegét, tehát az első 2–3 éves ciklusban jelentős maradványok képződtek.
- ¹⁸ A Közneveléspolitikai Főosztály 1973 március 16-i ülésének jegyzőkönyve, KKT dok.
- ¹⁹ Korábban az OTTKT 1972 előtti változatának 67. sz. „főfeladata” volt a „szocialista neveléstudomány alapkérdései, az ifjúság szocialista szellemben történő nevelésének fő problémái” c. kutatási irány. Ennek témái időről időre az egyetemi és más neveléstudományi kutatóhelyek kutatási terveinek összegzéséből és bizonyos fokú koordinálásából adódtak.
- ²⁰ Gosztonyi János levele az MTA elnökének, 1973 augusztus. KKT dok.
- ²¹ Bencédy József előterjesztése az OTTKT 6. sz. kutatási főirányáról, 1974 november 29., KKT Dok.
- ²² Bencédy József, az anyag előterjesztője úgy emlékezik, hogy szóba került a lemorzsolódás, a hátrányos helyzet, a túlterhelés és néhány más oktatáspolitikai probléma. ld. a Bencédy Józseffel készült interjút, KKT dok.
- ²³ A Tudománypolitikai Bizottság 30.003/1975. sz. határozata a „köznevelés fejlesztését szolgáló pedagógiai kutatások” c. országos kutatási főirány szervezéséről és problémáiról. Bp. 1975. febr. 7., Határozatok tára, TPB, KKT dok.
- ²⁴ Az oktatási miniszter 121/197 (M.K.18.) OM sz. utasítása a gyakorló pedagógusok a tudományos kutatómunkába való bevonásáról.

- ²⁵ A leglényegesebb, hogy elnöke az MTA PKB szellemi atyja, Szentágothai János akadémikus lett, titkára pedig Gázsó Ferenc, egyike azoknak, akiket a tárca (Pataki Ferenc és Ferge Zsuzsa társaságában) felkért az új terckoncepció kialakítására.
- ²⁶ Feljegyzés az OTTKT 6. sz. főirányának szervezése tárgyában, 1975 július KKT dok.
- ²⁷ Érdekesen világítja meg, mennyire „más szemmel” nézte a főirány új vezetője a pedagógia problémáit az a néhány mondat, amit Bencédyvel készített interjúnkból idézünk: „Mikor Páris jött és kezdte kézbevenni a 6-os főirányt, egy hétfői reggel azzal lepett meg, óriási meglepetés volt számomra, Jóska, hallottam tőled is, mástól is, hogy túl sok a kutatandó téma. Én hétvégén azzal szórakoztam, hogy a ti témáitokat, ami azt hiszem olyan 120–130 körül volt, kiraktam a szobába. Elhúztam az asztalt, székeket, kiraktam a témákat, elkezdtem sakkozni és én összehoztam ezeket – már nem emlékszem milyen számot mondott – 15-be, vagy 20-ba. Mondtam neki, hogy Gyurka, ez óriási dolog. Te közgazdász vagy, fizikus vagy, pedagógiába most kezdesz beletanulni, ha Te ezt megoldottad, akkor. . .” – Interjú Bencédy Józseffel, KKT dok.
- ²⁸ ld. ezen a címen, 1975. aug. KKT dok.
- ²⁹ A szerzők névsorában: Balázs Mihály, Craveró Róbert, Ferge Zsuzsa, Gázsó Ferenc, Jáki László, Pataki Ferenc, Szépe György, Tóth László.
A tervkoncepció címe: „A 6. sz.” A köznevelés kifejlesztését szolgáló kutatások” főirány koncepciója., Bp. 1975. KKT dok. Figyeljünk fel arra, hogy a címből ekkortól hiányzik a „pedagógia” jelző. Erre a neveléstudomány képviselői is felfigyeltek.
- ³⁰ A neveléstudomány 15 éves kutatófejlesztési koncepciója (1975–1990), Magyar Pedagógia, 1976/3.
- ³¹ Beszélgetés Páris Györggyel az OTTKT 6. sz. főirányáról. Az interjút Balázs Gábor készítette, KKT dok. 1987.
- ³² Kiss Árpád véleménye a „A köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások” főirány koncepciójáról, 1975. KKT dok.
- ³³ Zibolen Endre feljegyzése Hanga Mária miniszterhelyettesnek, 1975. december 26. KKT dok.
- ³⁴ Halász Gábor: id. mű. 17–19. p.
- ³⁵ Zibolen Endre idézett (33) feljegyzése, KKT dok.
- ³⁶ Kálmán György feljegyzése Polinszky Károly számára, 1977. febr. 14. KKT dok.
- ³⁷ Interjú Kálmán Györggyel az OTTKT 6. sz. főirány történetéről, 1987 KKT dok.
- ³⁸ A menetrend általában – és ebben az esetben is – a következő volt: Tárcaközi Koordinációs Bizottság (illetve a főirányt mindenkor irányító tudományos testület), miniszteri értekezlet, Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság, Tudománypolitikai Bizottság. Kálmán György figyelt fel arra, hogy tisztázatlan, e testületek melyikének van végső jóváhagyási joga. Ezért úgy határozott, hogy a TPB-nek

bemutatott és ott elfogadott tervet a tárca első emberével, a miniszterrel alá-
íratja jóváhagyólag.

Az „Előterjesztés a köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások” c. tervdokumentum
1976 április 23-án szerepelt a „kis TKB” előtt, 1976 május 17-én a miniszteri érte-
kezlet vitatta. Ezután a TKB vitatta meg, júniusban majd a TPB októberben. A TPB
átalakításokat igényelt, majd amikor ezek megtörténtek 1977 március 29-én jóvá-
hagyólag elfogadta a főirány 1976–80 közötti középtávú tervét.

³⁹ Az Országos Távlati Tudományi Kutatási Terv megvalósításának tapasztalatai, a to-
vábbfejlesztés feladatai, 1975. KKT dok.

⁴⁰ A TPB 30021/1977. sz. határozata az OTTKT megvalósításának tapasztalatáról,
a kutatás-fejlesztés-tervezés megszervezésének továbbfejlesztéséről, Határozatok
Tára 1978 jan. 19.

⁴¹ Az OTTKT megvalósításának tapasztalatai. . . , 1975 KKT dok.

⁴² A TPB titkára által összeállított „Határozati javaslat” 4. pontja így szól:
„A főirány munkálataiban résztvevő kutatókat is be kell vonni az oktatáspolitikai
döntésekbe, azok végrehajtásának szervezésébe és ellenőrzésébe.” A TPB Határoza-
ti Javaslata az OTTKT 6. sz. főirányának középtávú tervéről, Bp. 1975. május 2.
KKT dok.

⁴³ Bognár József – Nyers Rezső – Kulcsár Kálmán: A társadalomtudományok cred-
ményeinek gyakorlati felhasználásával összefüggő problémák, előterjesztés a TKB
december 22-i ülésére, KKT dok.

⁴⁴ Halász Gábor id.m. 34–35. p.

⁴⁵ A Tudománypolitikai Bizottság 30024/1976. sz. határozata a „Köznevelés fejlesz-
tését szolgáló kutatások” c. 6. sz. országos főirány tervjavaslatáról, Bp. 1978. okt.
22., KKT dok.

⁴⁶ Az adatok forrása:

A köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások c. 6. sz. országos távlati kutatási főirány
középtávú áttekintést szolgáló színtezett terve, Bp. 1976, KKT dok.

Tervezett arányok: Tájékoztató az MTA Elnökének az OTTKT 6. sz. kutatási fő-
irányról, 1975. május, KKT dok.

A tényleges arányok: Jelentés az OTTKT 6. sz. főirány V. ötéves tervének végrehaj-
tásáról, Bp. 1981. febr. 3. sz. melléklet, KKT dok.

⁴⁷ uo. jelentés., KKT dok.

⁴⁸ Beszélgetés Kálmán Györggyel az OTTKT 6. sz. főirányáról.
KKT dok., 1987.

⁴⁹ A szerkezet konzerválódása egyebek között az alábbiakban nyilvánult meg:

– a kutatások frontális megindulása (Kálmán György nem képzett tartalékot,
ennek folytán 1976–79 között szinte reménytelen volt a főirány támogatásá-
hoz jutni);

– a neveléstudományi kutatások súlyának fokozatos növekedése a politika-ori-
entáltak rovására;

– a főirány-támogatások elosztási rendszerének – ígéretek ellenére – nyilvános-
ságot nélkülöző kezelése.

⁵⁰ Titkára Inkei Péter, tagjai: Hanga Mária, Herman József, Horváth Márton, Kálmán György, Koncz János, Kovács Lajos, Kozma Tamás, Lóránd Ferenc, Monigl István, Pataki Ferenc, Salamon Zoltán, Surányi Bálint, Szekeres Antal, Zibolen Endre.

⁵¹ Ld.: Interjú az OTTKT 6. főirány történetéről Inkei Péterrel, KKT dok. 1987.

⁵² Ld.: Inkei Péter–Pöcze Gábor: A közoktatási kutatások és fejlesztés alapszerű támogatása, Közoktatási Kutatások, 25. sz. Bp. 1982.

⁵³ Interjú Inkei Péterrel, KKT dok., Bp. 1987.

⁵⁴ uo.

⁵⁵ Emlékeztető az MTA Elnökségének 1981 október 27-i üléséről, KKT dok. 1981.

⁵⁶ Tájékoztató az OTTKT 6. sz. főirány eddigi eredményeiről. . . , MM eltözerjesztés, KKT dok, 1981.

⁵⁷ uo.

⁵⁸ Emlékeztető a TKB 1981. dec. 10-i üléséről., KKT dok. Bp. 1981.

⁵⁹ Javaslat a köznevelési rendszer fejlesztését szolgáló kutatások középtávú programjára az OKKFT számára, előterjesztés a TPB részére, MM 1981. április, KKT dok.
Sem a testület vitájának, sem a döntés meghozatalának értékelésekor nem lenne szerencsés figyelmen kívül hagyni, hogy a Köznevelés 1981/8. számában jelent meg Csontos Magda interjúja Gáspár Lászlóval, a betegsége miatt leköszönő szentlőrinci iskolaigazgatóval. Gáspár az interjúban elpanaszolja a tanügyirányítás – jóakarattal párosuló – tehetetlenségét, a közoktatásirányítás rendszerének strukturális feszültségeit.

A TPB ülés jegyzőkönyve szerint: „... az iskolakísérletek elszigetelten és tartalmi irányítás, összehangoltság, valamint kellő szervezeti-pénzügyi támogatás, sőt védelem nélkül, s nem is kellő számban folytak. Ez nem ritkán a kísérletet vállaló pedagógus felőrlődéséhez vezetett.”

A társadalomtudományi sajtó másik újdonsága Andor Mihály: Dolgozat az iskoláról (Mozgó Világ 1980/12., 1981/1.sz.) nagy vihart kavaráó tanulmánya.

Aczél György, a TPB elnöke, aki minden kétséget kizáróan olvasta a tanulmányt – hiszen érdekelte a lap és az iskola sorsa –, így foglalt állást az áprilisi ülésen:

„A magyar iskolaügy megújításához szembe kell nézni azokkal a közvéleményben egyaránt megtalálható szélsőséges nézetekkel, amelyek egyfelől a konzervatív elégedettség, másfelől a felszabadulás utáni korszakos eredmények általános tagadása formáját öltik. Reális helyzetelemzések alapján meg kell határozni az oktatási fejlesztések sokoldalú feltételeit, s mindennek előtt át kell gondolni a pedagógus helyzetét, szerepét.”

A TPB ülésének jegyzőkönyve, 1981. április 18. KKT dok.

- ⁶⁰ Ld. pl.: Bakonyi Pál levele Inkei Péterhez, 1979. szept. 24.
Az MM Középiskolai Főosztályának véleménye 1979 október 23. KKT dok.
- ⁶¹ Az OTTKT 6. sz. főirány 1981–84 közötti 3 éves terve.
Művelődéskutatói főirányok, 12. sz., 1982 KKT dok.
- ⁶² Minden értékelésben pozitív példa Zsolnai József nyelvi-iskolai kommunikációs nevelési kísérlete.
- ⁶³ Halász ld. m. 49. p.
- ⁶⁴ Előterjesztés a köznevelés fejlesztését szolgáló kutatások (OTTKT 6.) főirányának eddigi eredményeiről és helyzetéről, középtávú terveiről. . . MM miniszteri értekezlet, 1981. okt. KKT dok.
- ⁶⁵ KKT dok. 1984.

A jelen tanulmány háttere a már hivatkozott anyagok mellett: Pöcze Gábor: Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv (OTTKT) 6. sz. főirányának története 1973–84.
Bp. 1987. szept. kézirat, KKT dok.

SZAKOSZTÁLYI HIREK

A Magyar Szociológiai Társaság oktatásszociológiai szakosztálya 1988 december 6-án tartotta évi utolsó ülését. Semjén András, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének tudományos munkatársa az oktatásfinanszírozás átalakításának szükségességéről, illetve buktatóiról beszélt. Elmondta, hogy miért van égetően szükség a költségvetés reformjára, és fölvetette, hogyan lehetne és kellene ezen belül megreformálni az oktatásiügyi költségvetést. Állást foglalt a neoliberais közgazdászok javaslataival szemben, és sürgette a közösségre ellenőrzött közkiadások bevezetését. A vitában különböző nézetek és indítványok kaptak hangot. Felszólaltak többek között a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének jelenlévő tagjai is.

Belépés a Nemzetközi Szociológiai Társaság oktatásszociológiai kutatási bizottságába (Research Committee Sociology of Education, International Sociological Association). Az oktatásszociológiai kutatási bizottság legutóbbi tájékoztatója szerint a csatlakozás egészen egyszerű. Nem kell egyéb hozzá, mint egy angol nyelvű levél, amelyben valaki a belépését és az együttműködési szándékát jelzi. Legjobb, ha ezt a levelet a kutatási bizottság jelenlegi titkárának címezzük: Mr. Jaap Dronkers, Department of Sociology, Tilburg University, P.O.Box 90153, 5000 LE Tilburg, Netherland (Hollandia). De ha csatlakozási szándékát valaki levélben a kutatási bizottság jelenlegi magyar vezetője tagjának, Kozma Tamásnak bejelenti, az is elegendő (Oktatáskutató Intézet, Pf. 427, Budapest, 1395). Bár a tagsági díj évi 5 USA \$, az utóbbi világkongresszuson a kutatási bizottság úgy határozott, hogy aki nem konvertibilis a valutája, az – átmenetileg – fizetség nélkül is tag lehet. Érdekes tehát belépni, hiszen nemzetközi kapcsolatokat és első kézből nyert kutatási információkat jelent.

Az IskolaMester szeretné megkönnyíteni az információáramlást és a kapcsolattartást a Magyar Szociológiai Társaság oktatásszociológiai szakosztályának tagjai és más érdeklődők között is. Kérjük a T. Olvasót, hogy ha hírei, információi vannak, amelyeket szeretne megjelentetni az IskolaMesterben, az alábbi címre juttassa el őket:

Iskola
Mester
Oktatáskutató Intézet
Pf. 427. Bp., 1395

kezéseket is. (Természetesen lenne lehetőség, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, az ülések mellett munkacsoportok párhuzamos szervezésére is).

A Nemzetközi Szociológiai Társaság oktatásszociológiai bizottsága is megújítja, majd vezetését a világkongresszus folyamán. Minthogy a vezetés megválasztása csak egy terminusra szól, új elnököt, alelnököket és vezetőségi tagokat fognak majd választani. A jelölések a következő hónapokban történnek meg, és a szavazásra esetleg postai úton is sor kerülhet. (Erről a bizottság tagjai a Newsletter alapján fognak értesülni.)

Az oktatásszociológiai bizottság időközben is folytatni kívánja regionális konferenciáinak szervezését (az utóbbit 1987-ben Dél-Amerikában szervezték meg). 1989-ben európai regionális konferenciát szeretne szervezni, és erre az MSZT oktatásszociológiai szakosztályát kérte föl.

A Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológiai szakosztály október 11-én megtartotta ez évi negyedik ülését. Az összejövetelre az Oktatáskutató Intézetben került sor (Budapest, XIII., Victor Hugo u. 18–22). Az ülés témája az állami iskolamonopólium múltja, jelene és jövője volt.

Pöcze Gábor előadása az állami iskolamonopólium előtörténetével foglalkozott. Az előadó rámutatott arra, hogy az állami iskolamonopólium a kelet-európai régióban korántsem új fejlemény, gyökereit azokban a fölvilágosult abszolutizmusokban kell keresnünk, amelyek a régió késői feudális államaiban alakultak ki a XVIII. században, jórészt a francia felvilágosodás eszméiből táplálkozva. (Nagy Katalin, Nagy Frigyes, Mária Terézia)

Kovács Judit az állami iskolamonopólium újabb fejleményeit elemezte a második világháborút követő demokratikus átalakulástól az iskolák államosításán keresztül a „fordulat évéig”. Bemutatta, hogy milyen tényleges politikai erők használták jelszóként az egyházak és az iskolák szétválasztását, illetve hogy milyen társadalmi erők szegültek mindezzel szembe.

Révész Sándor előadása a jövő dilemmáival foglalkozott. Miután bemutatta az állami iskolamonopólium különféle következményeit (kívánatosakat éppúgy, mint a nem kívánatos fejleményeket), kereste a mai állami iskolamonopólium reális alternatíváit és az ezt követelő társadalmi erőket.

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

ISKOLA
MESTER

Pf. 427. Bp., 1395